

Utószó

EGY ABSZURD VÁD ÉS VILÁGRASZÓLÓ SZENZÁCIÓ TÖRTÉNETE. A KOR AUTOSZUGGESZTIÓJA. EGY NAGY IGAZSÁGTALANSÁGOT KELL JÓVÁTENNI – e figyelemfelkeltő mondatokkal harangozta be terjedelmes előzetesében 1931. februárjában a *Magyarország* című napilap Krúdy Gyula új regényét, *A tiszzaeszlári Solymosi Esztert*, amelyet azután március 1-től július 3-ig 101 egész oldalas folytatásban, s csaknem ugyanennyi (többnyire a *Vasárnapi Újság* egykori számaiból átvett) rajzos illusztrációval kaptak kézhez a lap olvasói. Ma már kideríthetetlen, hogy már az első folytatás idején közlésre készen állt-e a mű, vagy folytatásról folytatásra vetette-e papírra Krúdy, az utolsó részt lezáró keltezés alapján bizonyosra vehető azonban, hogy megírására fél esztendőnél többet nem fordított. Talán a közelgő évfordulók irányították figyelmét az 1882 tavaszán eltűnt tiszzaeszlári cselédlányka alakja köré fonódó, torz legendákból és sötét előítéletekből táplálkozó, koholt vádon felépült hírhedt per történetére: ő, aki hosszú évek óta már szinte kizárólag csak a sajtótól (a tárcarovatok és az irodalmi mellékletek szerkesztőitől) remélhette biztos megélhetését, kiismerte és megkísérelte alkalmazni a figyelemfelkeltés zsurnalisztikus, reklám ízü módszereit. Meglehet, hogy az újságközlést az évfordulóra időzített könyv alakban való megjelentetés (fizetett) főpróbájának tekintette, mindenesetre tény, hogy a regényt 1932-ben több kiadónak is felajánlotta – minden siker nélkül. Nem tudjuk, hogy a *Magyarország* olvasóinak elnyerte-e tetszését a mű (a közönségviszhangról csak annyit tudható biztosan, hogy a csaknem félszáz éves történet néhány szereplőjének leszármazottai helyreigazítást követeltek), az azonban talán számottevő érdeklődésre utal, hogy a lap címdalán mindenkor vastag betűs

híradás utalt az aznapi folytatásra, amikor pedig a regény elérkezett a végtárgyalás idejéhez és eseményeihez, mintha csak helyszíni tudósítással szolgálnának, már a tárgyalást magát, s nem pedig a Krúdy-művet hirdették a szerkesztők.

„*A nagy per*” – hívta fel címében is a figyelmet a védelem vezetőjének, Eötvös Károlynak háromkötetes memoárszerű munkája már évtizedekkel korábban a tiszaezlári Solymosi Eszter ügyének megkülönböztetett jelentőségére. Hiszen az 1883. június 18-án, Nyíregyházán megnyitott végtárgyalás hathetes eseménysorozatáról nemcsak az összes magyar napilap közölt részletes tudósításokat (többnyire a tárgyalások teljes, gyorsírással rögzített, hiteles jegyzőkönyvét), hanem minden jelentős európai újság figyelme is a nyári hőségben fuldokló, poros magyar kisváros felé fordult. Solymosi Eszter tehát, ez az életében oly jelentéktelen, senkinek fel nem tűnő kis parasztlány, holtában hősnővé vált. Nevét – a korabeli magyar antiszemita mozgalom jelszavát – megismerte az egész világ.

Ma már a több mint tíz évvel későbbi Dreyfus-per provinciális előjátékaul hat a tiszaezlári vérvád: babonák, mendemondák, középkori hiedelmek, gyerekriogató dajkamesék alkotják alapját, kidolgozásában és felépítésében azonban ugyanúgy az antiszemitizmus önmaga számára alibit kereső, igazoló és hitelesítő igénye van jelen, mint az 1897-es párizsi vádemelésben. A rituális gyilkossággal vádolt tiszaezlári zsidók ügye csak távoli és általános párhuzamokat kínál a Dreyfuséval. A különbségeket mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a tiszaezlári perben a táblabíros műveltségű és kedélyű, deákferenci példához igazodó Eötvös Károly nemcsak a védőügyvéd szerepét, de az Emile Zolaét is eljátszotta. Zola személyében a polgári radikalizmus vette fel a küzdelmet a képtelen váddal szemben, Eötvös Károly a magyar köznemesség legjobb erkölcsi-politikai *hagyományaitól* indítva szegült szembe a vérvád eszelős elfogultságával s az annak behódolt közvéle-

ménnyel. A szabadelvű kormányzat támogatását maga mögött tudva nemcsak a vádlottakat, de a magyar középosztály hajdani ideáljait s a kormányzati elveket is védelmezte akkor, amikor megpróbálta bebizonyítani a vád képtelenségét.

„Ma szelíd korszakot élünk – írta húsz évvel később munkájának előszavában – s az emberiség művelt részének erkölcsi nemesebbek, mint valaha... annyi ész s annyi nemes szív van a világon, hogy ha az eset tisztán áll előtte, igazságszerető felbuzdulása képes arra, hogy önmagától is nyomban elutasítsa, s a gyönge lelkekből és ingatag szívekből is nyomban kiirtsa a vak és ártó hiedelmeket.” Krúdytól mi sem állt távolabb, mint ez a XIX. század első felét idéző romantikus-utópikus racionalizmus, amely a maga következetes társadalmi idealizmusával még egységet tudott teremteni a világ dolgaiban, ő már a pusztulás, a magyar vidék porbahullása korszakának neveltje. S mint ilyen, csak kiábrándultan, legfeljebb lemondó nosztalgiával tekinthetett vissza a korábbi ideálokra. A tiszaezlári vérvád történetét feldolgozó kortörténeti regényben (ahogy a *Magyarország előzetese* nevezte *A tiszaezlári Solymosi Esztert*) éppen ez a kiábrándultság: a megkopott, elszürkült és visszajukra fordult eszmények ironikus-játékos leleplezése teremti meg az egységet az innen-onnan összeollózott sajtóanyag, az írói fantázia mesét idéző kilendülései és a személyes élmények sokszor anekdotikus ízű felelevenítése között. A látszólag könnyed és a történelmi távlat miatt felszabadult előadásmód nemegyszer csípőssé, sőt metszően élessé válik: a valószínűleg elsődlegesen írói rutinfeladatként kezelt regényből folytatásról folytatásra szinte észrevétlenül bontakozik ki az író koncepciója, véleménye, mondanivalója a tiszaezlári per – gyermekkora, szülőföldje világáról. Éppen ez a mélyen átélt és minden mozzanatában hiteles vélemény és mondanivaló, amely fokozatosan formálódott ki az író egész életművében, feledteti azokat az apró ellentmondásokat, elnagyoltságokat, amelyekkel a regényben a történeti

tények ábrázolva vannak. *A tiszaezlári Solymosi Eszter* legnagyobb értéke nem abban a kétségtelenül tiszteletreméltó gesztusban rejlik, amellyel Krúdy mint képtelenséget elutasítja az antiszemitizmust. E kérdésben való elfogulatlanságát nem kellett külön művel dokumentálnia: világosan és félreérthetetlenül megnyilvánult korábbi műveiben is. Vonzódása a tiszaezlári perhez mint témához minden bizonnyal nem egyszerűen rehabilitációs törekvésekből fakadt.

Nem lehet véletlen, hogy a tárgyalás leírásában szinte kizárólagosan a korabeli sajtó tudósításaira hivatkozik, szinte meg sem kísérli, hogy a saját eszközeivel jelenítse meg a tárgyalóteremben történeteket. Száraz és visszafogott hangja ott kap csak szárnyra, ahol a múlt század nyolcvanas éveinek, a magyar vidéknek közhangulatát, a szabolcsi emberek kúriákban rejtőzködő, kocsmák és kávéházak szivarfüstjébe kiáltott véleményeit, indulatait idézi fel. Ismerős és otthonos közeg ez számára, több értelemben is. Ez az a korszak s ez az a környezet, amelyben nevelkedett. S ez az, amely, ha csak egyetlen apró motívum erejéig is, de szinte valamennyi művében jelen van. *A tiszaezlári Solymosi Eszter* nem annyira igazságszolgáltatás és jóvátétel, mint inkább egy letűnt világ, egy látszatra idillinek és kedélyesnek ható félig álom élet – a századvégi magyar vidék megidézése. A „múltban élnek” – állította a fiatal Krúdy nyírségi hőseiről (a Zathureczkyekről például, akinek népes családjából egy *A tiszaezlári Solymosi Eszter* történetében is felbukkan), akik furcsa képzelgések, hiú ábrándok, különönc szokások rabjai: mogorva falusi uraságok, akik omladozó kúriákban rég kiolvasott újságok híreit böngészik, a szájtáti szomszédság érdeklődésétől kísérve csatákat vezényelnek az udvar porában, a múltak képzelt, vagy valódi emlékein rágódnak.

„... csendes, melankolikus évek, amelyek az én fiatakoromban mindig a muszka regények mélabújára emlékeztettek” – írta később erről az időszakról egy újságcikkében, s kesernyés rezigná-

cióval utalt a látszólagos változások mögött megbújó provincializmus bánatos változatlanóságára: „...még mindig hűvösen szomorúak az őszi esték, betegség nyög a szalmazsákon, szegénység eregeti ki füstjeit a düledező kéményekből, tyúk módjára kotkodácsol a női műveletlenség, és hordóbasszus hangja van a férfiak intelligenciahiányának...”

„Szerepjátzó kor volt” – idézte egyetértőleg Mikszáth véleményét a múlt század második feléről, amelyet ő is az affektáció, a tespedés, az irodalomiaszkodás, a színházias szerepjátszás provinciális korának látott, olyannak, amely szomorú árnyékként követi az előtte elviharzó hősi időszakot. A teljes széthullás ellenében fellépő szerepjátszások védekező mechanizmusát felismerve azonban akárcsak Mikszáth, Krúdy is majdhogynem jóváhagyja kényszerűségüket. De azt is feltárja, hogy az önvizsgáló hazugságból, az önvédelmi szerepjátszásból rohamos növekedéssel miként bontakozik ki az önigazoló ferdítés, a támadó célzatú, hegemóniára törekvő, hamis életideál. Az a fajta úribetyárkodó nemzeti viselkedés, amelyet kesernyésen a kor magyar donkijotizmusának nevez. A tisztaeszlelő vérvád és per mozgatója szerinte éppen ez a magyar donkijotizmus volt, s mindaz, amit Eötvös Károly egy egyesrli szervezkedés, a „titkos tanács” számlájára írt (a hamis vallomásra betanított tanúk, elferdített jegyzőkönyvek, a brutalitás és megfélemlítés legkülönbözőbb módozatai, a vizsgálat számos szabálytalansága és hiányossága), ebből ered.

Az Ónody-féle vidéki „donkijoték” kifordult lelkét, lappangó hisztériáját, elvakult és eltorzult politikai szenvedélyét a jogosság látszatával ruházta fel a maga feudális intézményeit féltő és oltalmazó vármegye. Ellenállása és szembeszegülése a kormánnyal nemcsak politikai gesztus volt, hanem önvédelmi is. Krúdy a vidéken rekedt dzsentrit a végső bukástól megóvó szervezeti keret: a vármegye kétségbeesett (és kétségbeesésében hisztérikus túlkapásoktól sem visszariadó) önvédelmi harcának egyik vesztes csatáját

látja a tiszzaeszlári vizsgálat folyamatában és tárgyalásban. A nyíregyházi védőügyvéddel, Heumann-nal ért egyet, aki „... a vármegye vezetőit »a legmagasabb állásútól a legkisebb hajdúig« okolta azért, hogy az eszlári vérvád létrejöhetett, fekélylé lehetett Magyarország lelkiismeretén.” Krúdy világossá teszi, hogy a vármegye „ellenállásában” az Ónody-féle antiszemitizmus, mely demagógiájában elsősorban gazdasági-egzisztenciális évekre támaszkodott, és a Puczér Jóska-féle, amely a maga szélsőséges általánosításaival minden bajért a zsidókat tette felelőssé, kiegészülhetett azzal a változattal, amelyet a „józanabb” és „elfogulatlanabb” elmék is vallhattak: az antiszemitizmus azonos a kormány és a központi hatalom politikai irányvonalának és közigazgatási gyakorlatának helytelenítésével. Eszméinek és vélt függetlenségének védelmében ilyen módon is lehetett valaki gyakorlati antiszemita, s erre Krúdy saját nagyapját, a volt negyvennyolcas-negyvenkilences huszárkaptányt állítja példaként, aki nem a a vád kiagyaltságán háborodott fel, hanem a királyi főügyész helyettesének szokatlan s a joggyakorlattal ellenkező viselkedésén: azon, hogy képtelen koholmányként kezelte a vizsgálati anyagot. (Talán nem véletlen, hogy többségében éppen a 48-as Függetlenségi Pártból eltávolított antiszemita képviselők közül alakul meg, még a tárgyalás évében, 1883. október 6-án a Magyarországi Antiszemita Párt.)

S hogy hányan osztották ezt az álláspontot, arra meglepőbb példák is akadnak, mint az idősebb Krúdy Gyula. Valószínűleg szándékos feledékenység hagyatta ki Krúdyval a nyíregyházi tárgyalásra érkező illusztris vendégek névsorából Mikszáth Kálmán nevét, aki Scarron álnéven tudósította a Pesti Hírlapot a per eseményeiről. Mert a később, a Dreyfus-ügyben, oly tisztán látó Mikszáth éppen úgy, mint Krúdy nagyapja, csupán egy egyszerű bűnügy tárgyalásának tekintette a kiagyalt, koncepció-s tiszzaeszlári pert.

„A kor autoszugesztíója” – írta Krúdy az előzetesben, s rokonszenve természetszerűleg azokat kísérte, akik képesek voltak

ezzel szembeszegülni. A vádlottak közül azokat, akik nem vállalják magukra a vádat, Eötvös Károlyt, aki közéleti és ügyvédi praxisának minden taktikus tapasztalatát felhasználja a jó ügy védelmében, Heumann Ignácot, a nyíregyházi ügyvédet, aki saját és családja egzisztenciáját tette kockára a védelem ellátásával. Seyffert Edét, a királyi főügyész helyettesét, aki elejtette a vádat, Scheuthautert, a tudományos igazság megszállottját, Zurányit, a szánta gyógyszerészt, aki barátai ellenében is az igazgat vallja. S eközben felvillantja néhány regivágású különc úriember képét is, mint például Fráter Sándorét, aki kardforgatásra tanítja a vármegye megsértse miatt párbajra kényszerült barátját, Heumann ügyvédet. De amíg ezek a figurák villanásokba, szép anekdotákba, kis epizódokba zárva élnek csupán a regény lapjain, addig a sérült lelkű és erkölcsű falusi uraság, Ónody akárhány Krúdy novella hőseként lehetne ismerős, a ridegéletű Péczely alakját pedig a provincializmusba süppedt démonikusság viszolyogtató megnyilvánulása teszi felejthetetlenné. Péczely „szelíd” terrorja iszonyatosabb, mint azok a csendbiztosi kínszörnyűségek, amelyekről Eötvös könyvében oldalakon át olvashatunk, s amelyekre Krúdy csak néhány odavetett mondatban utal. Puczér Jóska pedig egyenesen autentikus Krúdy-figura: feltűnik a *Napraforgó* történetében; a *Nyíri emlék* „Puczér József, a fokesos lapszerkesztő” címmel egy egész fejezetet szentel személyének; a *Valakit elvisz az ördögben* (ebben az 1928-ban közzétett ugyancsak nyírségi környezetben játszódó Krúdy-regényben, amely néhány évvel a „nagy per” eseményei után zajlik), Puczér Jóska mint Puczár a helyilap szerkesztője jelenik meg. De e regényt nem e „fokesos lapszerkesztő” jelenléte kapcsolja össze *A tisztaeszlári Solymosi Eszter* történetével: kapcsolatuk valódi, szoros és szerves. Krúdy álláspontja szerint a régi magyar középosztályt – amelynek megmentése érdekében hóbortos kedvében a Nyírségbe karikázik vörös postakocsiján a különc nagyúr, Alvinczi Eduárd – a per óta eltelt néhány

esztendő alatt „elvitte az ördög”. A *tiszaeszlári Solymosi Eszter* ennek az állapotnak az előképét rajzolja fel: a kezdeteit jeleníti meg egy világ pusztulásának, egy megállíthatatlan folyamatnak.

Bár a hanyatlás tendenciája élesen rajzolódik ki e regényben, az egymásra sorjázó kedélyes adomák, színes korfestő jelenetek szövegében ironiával álcázott kérlelhetetlen ítéletek vannak elrejtve az emberi gyarlóságok, bűnök és hibák örök voltáról, a történet lezárásában pedig két tömör mondat közli az olvasókkal, hogy végső soron az emberi helyzetek példái is csak az *isteni gondviselés* segítségével érvényesülhetnek. Ezt, a Krúdy életművében oly ritkán hangoztatott álláspontot később mintegy megerősíti a tiszaeszlári ügy csaknem teleológiai megokolása, amely szerint Solymosi Eszter titokzatos halálával mintegy megváltotta a XIX. századvégi magyar világot: a per végül is segített e világban fenntartani és érvényesíteni a méltányosság és igazságosság szempontjait.

*

Az utóbbi megállapítások meglephetik a regény korábbi (könyv-)kiadásait ismerő olvasókat, hiszen azokban szó sincs isteni gondviselésről, megváltásról, s joggal vethetik fel a kérdést: hány változata létezik *A tiszaeszlári Solymosi Eszter*nek? És e változatok közül melyik tekinthető autentikusnak: az 1931-es folytatásos hírlapi közlés, a Magvető Kiadó által 1975-ben és 1977-ben megjelentetett (teljesen azonos szövegű) könyvek, vagy pedig a (Krúdy életművet tekintve ritka kivételként) teljes terjedelmében fennmaradt kézirat, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz *A „Fehér Hattyú” lovagjai* címen? A Magvető 1970-es évekbeli kiadványai az egykori hírlapi közlésen alapultak: az író lánya, Krúdy Zsuzsa ennek egy-két mondattal (köztük az isteni gondviselésről szólókkal) rövidebb, gépirásos változatát adta át szerkesztésre, s néhány helyen ő maga, néhány másikon pedig a kiadói szerkesztő (az akkori és mostani utószó írója) korigálta a

szöveget: javította a nyilvánvaló toll- és nyomdai hibákat (így például a nevek, címek következetlen írásmódját). Ezt követően a korszak kiadási gyakorlatának megfelelően a könyv névtelenül működő „szuperlektorok” (ma úgy mondanánk: cenzorok) kezébe került, aminek következtében némiképp megritkult benne a „szidó” szó előfordulása (a szövegek legfőbb őrei általában teljesen kerülni igyekeztek e szó nyomtatásban való megjelenését, *A tiszaezlári Solymosi Eszter* esetében azonban e törekvésük értelemszerűen csak igen korlátozottan érvényesülhetett).

A mostani új kiadás a mű eredeti szövegének visszaállítását tűzte ki célul, a kérdés csak az volt, hogy ez a hírlapi közléshez vagy a kéziratához való visszatérést jelenti-e? Végül is a kézirat mellett döntöttünk, mert bár az irodalmi szövegeknek a hitelesség igényét szem előtt tartó közlésekor általában az író életében utolsóként megjelent változatot veszik alapul, ennek az elvnek (az ultima manus, azaz „az utolsó kéz” elvének) alkalmazása *A tiszaezlári Solymosi Eszter* (sőt általában a Krúdy-művek) esetében erősen vitatható. A hírlapi folytatásokkal összehasonlítva ugyanis egyértelműen megállapítható, hogy a kézirat szövegét a *Magyarország* szerkesztői, szedői meglehetősen felületességgel közölték, önkényesen kihagytak belőle (olykor igen fontos) mondatokat, bekezdéseket, sőt csaknem egész oldalakat is, időnként belejavítottak, de a nyilvánvaló elírásokat változtatlanul reprodukálták. Az, hogy Krúdynak a kéziratban gyakran feltűnő sajátkezű (lila tintás) tipográfiai jelöléseit az újság nagyrészt követte, utólagos (ceruzás) javításainak pedig mindegyikét érvényesítette, önmagában is arra utal, hogy az újságbeli átirások és kihagyások nem feltétlenül tőle eredtek. Ezt a feltételezést csak megerősíti, hogy a kihagyások sokszor durva, nemegyszer értelemzavaró szövegsérülésekkel jártak. Másfelől pedig döntésünknel számításba vettük Krúdynak saját műveihez való, egyszerre erőteljesen gyakorlatias és lazán nemtörődöm viszonyát is, amely szinte kizárta, hogy szövegeit

tisztán alkotói szempontok szerint utólag javítgassa vagy átírja. Külső körülmények (elsősorban anyagi nehézségek) kényszerének azonban többször is engedett: nyilvánvalóan a kiadó által szigorúan előírt terjedelmi kerethez igazodott például akkor, amikor az *Őszi utazások a vörös postakocsin* 1925-ös kiadásában az eredeti regényszerkezetet összeroppantó brutális szövegcsonkítást végrehajtotta (vagy engedélyezte).

A *tiszaeszlári Solymosi Eszter* új, harmadik kiadása mindezeket mérlegelve hűen követi az eredeti kéziratot: visszaállította a korábbi sajtó- és könyvmegjelenések szándékos és véletlenszerű kihagyásait (összesen mintegy 18 oldalt), az eredeti szerkezetet, központosítást és jegyzetelést, s bár javította a nyilvánvaló tollhibákat és elírásokat, nem tartotta feladatának a ténybeli pontatlanságok kiigazítását.

Fábri Anna